

Pregledni rad

UDK 811.163.1

UDK 811.163.3'28

Илија БЕЛЕВ (Скопје)

Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ – Скопје

ilijavelev@yahoo.com

КОДИФИКАЦИЈАТА НА СТАРОСЛОВЕНСКИОТ БОГОСЛУЖБЕН И КНИЖЕВЕН ЈАЗИК ОДРАЗЕНА ВО МАКЕДОНСКИОТ ИСТОРИСКОЈАЗИЧЕН РАЗВОЈ

Кодификацијата на старословенскиот богослужбен и книжевен јазик проникнала од дијалектниот извор на македонската словенојазична основа од околината на Солун, а врз основа на гласовниот систем на овој народен говор се подготвила фонетски устроена словенска азбука – глаголицата. Од самиот почеток неговата структура била функционално приспособена на општословенската јазична состојба од средината на IX век, а лексичкото јадро било приспособено за трансмисија на верските евангелски пораки со кои словенските народи требало да се христијанизираат. Откако веќе во 867/868 година и папата Адријан II дозволил да се богослужбува на словенски јазик, кодифицираниот старословенски јазик непречено почнал да се применува во богослужбите и во писменоста кај повеќето словенските народи, меѓу кои и кај Македонскиот. Само во останатите јужнословенски средини во Бугарија и во Србија тогаш христијанството не било официјална религија, па следствено и кирилометодиевските сесловенски просветителски процеси немале директен одраз во нивните средини и се развиле подоцна (во Бугарија од почетокот на X век, а во Србија од крајот на XII век). Токму врз изворните словенски цивилизациски вредности што ги афирмирале св. Константин-Кирил и св. Методиј се надоградил континуитетот на македонскиот јазичен и писмен развој, продолжен од делото на најистакнатите Кирилометодиеви ученици и нивни следбеници св. Климент и Наум Охридски, како и од нив формираната Охридска духовна и книжевна школа. Од XI–XII век натаму различните политички и црковни влијанија во секоја од словенските средини наложиле да настапат извесни диференцијации во основата на старословенскиот јазик, при

што во секоја од нив доаѓало до постепено проникнување на народните (дијалектни) говорни карактеристики. Станува збор за заживување на *редакцискиот период* од историјскиот развој на старословенскиот богослужбен и книжевен јазик и на писменоста воопшто, којшто во натамошниот развоен период во науката веќе почнува да се приопштува како *црковнословенски јазик*. Тогаш се изделила и *македонската јазична редакција* во однос на бугарската, српската, зетската, хумската, хрватската или руската јазична редакција. Меѓу сочуваното македонско ракописно наследство од XII век наваму се изделуваат тесните карактеристики на *охридскиот* и на *кратовскиот* правописен систем. Веќе во периодите на XIV–XV и XVI–XVIII век во македонската јазична и писмена традиција на развој се одразиле реформите на безјусовите правописни системи, навлегувањето на народните јазични елементи поткрепени со просветителските (дамаскинарските) културни процеси, влијанието на јазичните форми од печатените руски црковнословенски книги, но над сè и концентрирањето на балканистичкиот јазичен слој во македонскиот словенски јазик, што го прави посебен во однос на другите јужнословенски јазици и исклучително податлив за истражувања од странаската компаративна лингвистика.

Клучни зборови: *кодификација, старословенски јазик, глаголица, кирилица, македонска јазична редакција, македонски народен говор*

1. Вовед: Проникнување на словенското јазично и писмено прашање

Во глобалните цивилизациски односи на Балканот и пошироко во Југоисточна Европа словенското јазично и писмено прашање проникнало како најава уште на почетокот од периодот на раниот Среден век, при словенската колонизација во процесот на т.н. големи преселби на народите. Последователно, веќе од 80-тите години на VI и низ целиот VII век се извршила словенската колонизација на Балканот, а следствено и на просторот на Македонија. Овој миграциски наплив предизвикал пресвртни цивилизациски трансформации и влијателни етнички промени во Македонија и пошироко на Балканот. Домородното, веќе христијанизирано македонско население, кое дотогаш било сообразено со византискиот духовен, културен и јазичен амбиент, дошло во ситуација да се вклучува во новата етничка симбиоза со словенските доселени племиња

преку нов – самиот по себе предизвикан колективитет, а по извесно време постапно станувало билингвално. Оттогаш на општествената сцена во Македонија почнала да стапува на сила доминантната социолошка и културолошка позиција на словенството како колективен идентитет. Овие глобални процеси биле сложени и се одвивале забавено во период од скоро два века.

Имено, словенските колонизатори не можеле спонтано да се адаптираат на христијанскиот духовен и културен свет под влијанието на контактите со домородното население и со духовната библиска традиција, што била присутна на просторот на Македонија како ранохристијанско византиско искуство. Токму таа интеркултурна цивилизациска функција не можела лесно да се реализира, зашто доселеното паганско словенско население тешко го совладувало восприемањето на византискогрчката јазична и писмена комуникација. Затоа и во новонастанатите околности на тие простори сериозно се нарушил интегритетот на опстанокот на христијанското црковно организирање. Конечно, веќе во VIII и првата половина на IX век процесот на христијанизација почнал да ги истиснува паганските традиционални духовни искуства на доселените словенски племиња, а како резултат на политичката доктрина да се обезбеди лојалноста за интеграција на Словените како христијани во византискиот глобален свет. Во прилог на тоа, морале да се приспособат и реформите во двата христијански центри Источниот и Западниот, кога богослужењето и црковните книги требало да станат разбирливи и подостапни за паганските Словени како посредство за нивно конечно христијанизирање.

Уште во VIII век во земјите од класична Далмација со Дукља (днешна Црна Гора) од манастирот Монте Касино во Италија се доселувале монаси Бенедиктинци и Базилијанци за да организираат свои епархии (опатии), да го основат монашкиот живот и да го проповедат христијанското предание според римолатинската богословија и миса. Во правилата на монашкиот ред на Бенедиктинците било наведено дека тие треба да го научат и јазикот на словенското население за да биде христијанизирано. Тоа навело на тие простори во почетокот на IX век да се пишува и на словенски народен јазик, но без словенско писмено устројство – односно, се пишувале словенски текстови со римолатинско писмо. Слично искуство се идентификува и на просторот на Македонија при постоењето на Словенското кнежество при Стримонската склавинија во брегалничко-струмичкиот крај. Меѓу 845 и 855 година таму управувал св. Методиј Солунски во својство на византиски архонт, активирајќи го за првпат и словенскиот просветителски фактор. Македонското словенско населе-

ние покажувало низок морал и недисциплина поради отпорот кон византиското поддаништво, при што св. Методиј изготвил книжевно-правен акт *Воен суддебник (Закон за судење на луѓето)* напишан на тогашен словеномакедонски јазик со византискогрчко писмо (зашто сè уште не било устроено словенско писмо). Во науката постојат и хипотетички претпоставки дека во 855 година таму св. Кирил и св. Методиј направиле обиди за прво устројство на словенско писмо по углед на византискогрчкото (некаков вид на првичен облик на подоцнежната кирилица). Следствено, дури и да имало некаков обид за устројство на словенска азбука при евентуалната изведена Брегалничка мисија во Македонија, таквиот ортографски чин останал недореализиран поради воениот и политички крах на византиското словенско кнежество на св. Методиј во брегалничко-струмичкиот крај поради бугарските освојувања во 855 година.

Впрочем и во почетокот од текстот на познатиот трактат *За буквите* од Црноризец Храбар, со тектолошки контекст на апологија за првото словенско писмо – глаголицата, се потврдуваат поранешните обиди на Словените да пишуваат на својот јазик – но „без устројство“, т.е. без да имаат свое словенско писмо: „Порано Словените немаа книги (писмо), но со црти и рецки читаа и гатаа, како пагани. Покрстувајќи се, со римски и со грчки букви се обидуваа да ги пишуваат словенските зборови без ред“. Тоа укажува дека Словените уште во прататковината биле писмени и пишувале зборови со „црти“ – веројатно на некое од древните линеарни писма, а броевите ги бележеле со рецки – од кои потекнуваат искуствата со рабушите (присутни до поново време во практиката на неписменото население и кај нас во Македонија). Впрочем и кај Андре Мартине (еден од водачите на Њујоршкиот лингвистички круг) поилустративно се проследува еволуцијата на словенските јазици од идноевропската и прасловенска форма на нивните древни говорни искуства, притоа izdelувајќи ги посебно и македонските Словени.

2. За кодификацијата на старословенскиот богослужбен и книжевен јазик, одразена во македонскиот историски јазичен развој

Македонскиот словенски јазичен развој во историски контекст тесно се поврзува со Кирилометодиевата кодификација на старословенскиот богослужбен и книжевен јазик, а притоа и со ортографското устројство на словенското писмо. Ваквиот висок цивилизациски и културолошки чин на сесловенските просветители и христијански рамноапостоли св. Константин-Кирил и Методиј се иницирал и се реализирал во функција

на подготовките и спроведувањето на т.н. Моравска мисија, којашто со политичка одлука била одобрена од византискиот императорски совет уште во 862 година, а се одвивала во трите мисионерски фази: византиската во 863–867, римопапската во 867–869 и христијанско-екуменската на св. Методиј во 869–885 година. Од аспект на нашево современо проследување, кодификацијата на старословенскиот јазик и устројството на словенската азбука треба да се прифатат како конкретна културолошка појава произлезена од барањата на определената историска неопходност во 862/863 година. Едноставно, еволуцијата на настаните ја отворила вратата за влез на словенскиот јазик и писменост во новите глобални односи меѓу народите во Европа, афирмирајќи се како трета христијанска цивилизација и култура словенската – веднаш по византискогрчката и по римолатинската.

Подготовката за кодификацијата на старословенскиот јазик св. Браќа ја реализирале како византиски мисионери и афирматори на словенската духовна и писмена потреба во функција на императорските воени и политички стратешки интереси меѓу западнословенските кнежевства во Велика Моравија. Мошне сложената политичка и догматско-идеолошка црковна поставеност на суштината на Моравската мисија, барала подолг период да се извршат подготовки за нејзиното успешно реализирање преку словенското просветителство. Затоа, следела приоритетната обврска да се стандардизира општ словенски јазик, да се устрои словенско писмо, а и да се преведат од византискогрчки на старословенски јазик нужните богослужбени и проповедно-поучни книги. Таквата одговорна и историска улога ја предводел св. Константин-Кирил.

Без конкретно наведена изворна аргументација, некои истражувачи се обидуваа подготовките за сесловенското просветителство да го лоцираат во манастирскиот амбиент на Олимп во Мала Азија, каде што претходно – по падот на Брегалничкото словенско кнежество, св. Методиј се замонашил и заедно со брата си активно се посветиле на книжевно-творечката дејност. Следствено, се тврди дека во манастирот Полихрон на Олимп се кодифицирал богослужбениот и книжевен старословенски јазик и дека таму се устроило првото словенско писмо – глаголицата за потребите на Моравската мисија. Се тврдеше дури и дека таму се превеле на старословенски јазик првите богослужбени книги. Сепак, веќе потврдениот успешен византиски мисионер св. Константин-Кирил не можел да се подготвува изолиран во манастирскиот амбиент на Олимп за исклучително сложените обврски, што му претстоеле при идното сесловенско просветителство и воведувањето на словенското богослужење. Политичкиот и културниот статус на тогашниот македон-

ски град Солун бил престижен, како еден од поразвиените византиски центри веднаш по Константинопол (Цариград). Токму во родниот град Солун, св. Константин-Кирил со брата си св. Методиј имале идеални услови да ги спроведуваат подготовките за заживување на словенската писменост, но и да ги воспостават контактите и консултациите со најголемите византиски авторитети. Над сè, на самиот терен од околината на Солун можеле изворно да се користат јазичните словенски говорни искуства, за врз основа на нив да се кодифицира општ словенски богослужбен и книжевен јазик – но и врз основа на нивниот гласовен систем да се подготви компетентна – фонетски устроена словенска азбука. Не треба да се исклучува можноста св. Браќа да зеле и свои учени соработници од словенскиот род, кои добро го познавале словенскиот мајчин јазик и во голема мерка им помогнале во прецизирањето на диференцијацијата на одделни словенски гласови. Секако, тие биле од околината на Солун – од родот на македонските Словени. Тие станале нивни ученици и следбеници во ширењето на словенската цивилизациска свест. Во таквиот случај во прилог оди и претпоставката за можноста дека св. Климент и Наум Охридски биле едни од тие нивни соработници и доследни спроведувачи на кирилometодиевската традиција.

Од погоре истакнатото, може да се заклучи дека старословенскиот јазик проникнал од изворот на македонската словенојазична основа, а постапно неговиот развој се прифаќал како општословенски – богослужбено и книжевно стандардизиран јазик. Всушност, тоа се потврдува во палеославистиката и со т.н. македонска теорија за словеномакедонската народна основа на кодифицираниот старословенскиот јазик, иницирана уште од Јозеф Добровски и подоцна научно поткрепена и пошироко афирмирана во славистиката од Ватрослав Јагич и од Ватрослав Облак. Своите научни аргументи Ватрослав Јагич ги засновал врз лингвистичките анализи на најстарите сочувани глаголички ракописи, а Ватрослав Облак ги објавил теренските дијалектолошки истражувања од солунските околници: Сухо, Висока и Зарова во книгата *Македонски студии (Macedonishe Studien, Viena 1896)* – со што и широко во славистиката го зацврстија овој научен факт како неоспорен.

Од самиот почеток на кодификацијата, старословенскиот јазик бил функционално приспособен на општословенската јазична основа, но и на служењето за трансмисија на верските евангелски пораки со кои словенските народи требало да се христијанизираат. Затоа и бил структуриран така за да може поимпресивно да ги пренесува библиските и сакралните зборови, воспевно и реторички применливи и за богослужење. Токму поради тоа тој не можел да биде и службен јазик во секојдневните опште-

ствени и профани односи меѓу луѓето, иако бил граден врз основата на живиот народен говор на солунските македонски Словени. Секогаш функционирал на извесно растојание од разговорните форми на словенските народни средини, но поради богослужбената и книжевната намена ветувал императив на автономна структура и лексика, кои сè до XVII век гарантирале и сопствен специфичен развој на опстанување во автентичноста – како јазик на богослужењето, книжевноста и на образованието. Поминувајќи преку процесот на стручно осмислена и на инвентивно конституирана кодификација од страна на врвни знајци и полиглоти од форматот на светите Кирил и Методиј, старословенскиот богослужбен и книжевен јазик не можел да се поставува во строга позиција на своевидна диглосија – зашто не ги продлабочувал раслојувањата меѓу културите и христијанската религија. Впрочем, колку и да се прават обиди на него да се гледа како обезбедува сакралност и достапност на духовните тајни или на положбата на вишото значење – наспроти она на нижото, сепак како изразна артикулација допирал до свеста на народот и предизвикувал импресија со идеалите на верата и со доживувањата од книжевноста. Затоа и уште на почетокот во сите словенски средини не се прифаќал како туѓ јазик, наспроти односот што бил кон византискогрчкиот или кон римолатинскиот. Ваквата позиција му била обезбедена поради интеркултурниот модел на кодификацијата, која била поткрепена со идеологијата и со хиерархијата на богослужбен и книжевен јазик. Токму поради тоа нема да си дозволиме да се согласиме дека старословенскиот јазик треба да се толкува и како прецизна форма на словенски коине јазик. При неговото кодифицирање во основата на структурата поддржувал форми од византискогрчкиот и од римолатинскиот јазик, особено во синтаксата, дел од лексиката, во зборообразувањето, особено во зборотворбите на сложенките, и сл. Но на тој начин требало да се реализира културолошката мисија на кодифицираниот старословенски јазик, како јазик посредник – рамноправен со византискогрчкиот и со римолатинскиот, но индиректно и како продолжено искуство на други сакрализирани јазици: класичнохебрејскиот, коптскиот, ерменскиот, готскиот, па и класичнохеленистичкиот.

Веднаш по кодификацијата на старословенскиот јазик и по устројството на словенското писмо – глаголицата, се создале услови за да се почне со преведување на нужните црковни богослужбени книги, а и да се пишуваат оригинални словенски творби. Токму подготовките за Моравската мисија во Македонија го отвориле активниот процес на словенско книжевно создавање и на словенска преводна креативност. Пред сè, се превеле изборни текстови од евангелието, апостолот, псалтирот, патерикот и неопходните служби (празничниот минеј).

Ако развојот на словенската цивилизациска свест проникнал на територијата на Македонија, од нејзиниот словенојазичен извор, со поткрепа на византискиот воен, политички и црковен интерес, истиот процес доживеал афирмација во Моравско-панонските кнежевства на Ростислав и на Коцељ, преку дипломатската формација на Моравската мисија, предводена и спроведувана од св. Константин-Кирил и Методиј. Во политичката основа Моравската мисија била респективно словенска, зашто главните стратешки тенденции требало да се реализираат преку застапеноста на словенскиот јазик во богослужењето, книжевноста и во писменоста. Тоа било едно од главните политички средства на западнословенските владетели за да го централизираат своето владеење, на што силно им пречело влијанието на средновековната франечка држава и на тамошното римолатинско свештенство. Таму христијанскиот црковен живот меѓу словенското население бил управуван од франечкото свештенство, кое проповедувало и вршело богослужба на неразбирлив римолатински јазик.

Уште од самото доаѓање во Велеград, престолнината на Моравија, светите Браќа поттикнале интензивна богослужбена, проповедна, просветна и книжевна дејност. Односно, се посветило големо внимание и на просветувањето ученици, за да научат да читаат, да пишуваат и да богослужбуваат на словенски јазик. Од поталентираниите ученици произлегувале книжевници, кои пишувале, преведувале или препишувале книги за потребите на словенската богослужба или за проповедите по храмовите. Од редот на учениците произлегло словенското свештенство во Моравија. Особено дошло до израз спроведувањето на богослужбената и на проповедната дејност, зашто за краток период се превел на старословенски јазик целиот богослужбен чин (за утрената, часовите, малата и големата вечерна, литургијата), кој веќе во моравската црква се практикувал според источноправославниот типик. Во своите проповеди ги просветувале христијаните да не ги прифаќаат остатоците од паганството.

Но уште во почетокот од Кирилометодиевата дејност во Моравија се нарушиле интересите на франечкото римолатинско свештенство, кое постепено почнало да ја губи духовната доминација меѓу западните Словени. Токму од тие причини франечките великодостојнишвеници биле непријателски настроени кон распространувањето на старословенскиот јазик во богослужбата и во писменоста. Св. Кирил бил обвинет дека ги нарушува светите позиции на традиционалната духовна и писмена цивилизација во христијанскиот свет да се пишува и да се проповедува на трите јазици: класичнохеврејски, римолатински и византискогрчки. Ваквата тријазична доктрина не била продукт на времето во кое дејствува-

ле св. Кирил и Методиј. Старата тријазична идеологија влечела корени уште од далечниот IV век, но официјално неа ја афирмирал книжевникот Исидор Севилски (570–636), повикувајќи се дека на тие три јазици Пилат заповедал да се напише натписот на крстот на којшто бил распнат синот господов Исус Христос. Тријазичната теорија се ширела низ вековите како во римската, така и во источната црква, а секое богослужење на сопствениот јазик се квалификувало за еретичко дело. Официјалниот јазик во источното христијанство бил византискогрчкиот, а во западното исклучително се восприемал римолатинскиот. Токму во втората половина од IX век тријазичната доктрина се нашла пред јавна демистификација, на која жестоко ѝ се спротивставиле токму св. Кирил и брат му св. Методиј. Особено дошол до израз јазичниот полемички судир во Венеција на св. Кирил кој се поставил во одбрана на словенскиот јазик, кога приврзаниците на учењето за трите јазици во христијанството ги нарекол со називите тријазичници или пилатовци. Тоа учење го сметал за нехумано, за што и со огромен ентузијазам се впуштил во борба против тријазичниците – проектирајќи го новиот хуманизам во духовниот и во културниот однос за рамноправноста на јазиците и за еднаквоста меѓу народите. Со тоа ја придобил и наклонетоста на папата во Рим, каде што мисионерите со своите најистакнати ученици биле повикани во папската престолнина. При дочекот во Рим новопоставениот папа Адријан II ги благоволил словенските книги напишани на старословенски јазик и со словенско глаголичко писмо, при што дозволил да се богослужбува на словенски јазик. Нашите истражувања покажаа дека ваквиот црковнополитички гест на папата да се богослужбува и на словенски јазик ја заживеал старословенската кирилометодијевска јазична и писмена примена меѓу словенските христијани на просторите во класична Далмација и во Дукља (денешна Црна Гора), што требало да биде дополнителен прилог да се потврди суверенитетот на апостолската литургиска доминација. Не се исклучува веројатноста дека уште веднаш по згаснувањето на византискиот политички и црковен источнохристијански карактер на Моравската мисија во 867 година, при повратниот пат преку Венеција на сесловенските просветители, настанале и првите контакти со словенската писменост и со глаголицата на ученици по род Словенци, Хрвати, Босанци и Црногорци (Дукљани). Што значи дека веќе бил подготвен културолошкиот амбиент да се прифати и таму папската поткрепа на правото да се применува кодифицираниот старословенски богослужбен и книжевен јазик и устроеното глаголичко писмо.

Во останатите јужнословенски средини – како во Бугарија, така и во Србија, тогаш христијанството не било воспоставено како официјална

религија, па следствено и кирилometодиевските сесловенски просветителски процеси немале директен одраз во нивните средини. Имено, христијанизацијата во бугарското кнежество се случила со посредство на византискиот Константинопол меѓу 867 и 870 година и таму богослужбата и писменоста се одвивале на византискогрчки јазик сè до Преславскиот собор во 893 година, а и неколку години потоа. Впрочем, уште во летото во 862 година бил склучен воен сојуз меѓу франчката држава на Људвиг и бугарското кнежество, којшто индиректно бил насочен и против Велика Моравија – а во тек била и војната меѓу Византија и Бугарија, која завршила со склучувањето на мировен договор во 864 година (значи една година подоцна откако почнала Моравската мисија).^{1*} Исто така и на територијата на средновековна Рашка (денешна Србија) христијанството се официјализирало со посредство на византискиот Константинопол меѓу 867 и 874 година, со византискогрчки јазик во богослужбата и во писменоста. Затоа и на просторот на Србија се среќаваат многу подоцнежни траги од кирилometодиевската словенска богослужба и писменост, што изворно се засведочени со сочувани писмени споменици од првата половина на XIII век и наваму – секако не сметајќи ги како српски постарите словенски ракописи со дукљанско-зетска (црногорска) провениенција.

По смртта на св. Константин-Кирил во 869 година, папата се согласил да се манифестира екуменската христијанска чест во богослужбата на старословенски јазик, па како сопствен легат (пратеник) го препорачал св. Методиј на моравскиот кнез Ростислав, на нитранскиот кнез Светополк и на панонскиот кнез Коцелъ: *Да Ве учи како што баравете, и да Ви ги објаснува на Ваш јазик книгите на сиот црковен чин во целост (Панонски легенди, Житие за св. Методиј, глава 8).* Сè до смртта на св. Методиј во 885 година со различен степен на отпори словенскиот јазик и глаголичкото писмо биле во практична примена во западнословенските книжевни и духовни средини, а потоа политичките околности предизвикале прогон на Кирилometодиевите ученици и прифаќање на римолатинските писмени искуства. Но основните идеи за ширење на словенска цивилизациска свест со примена на словенскиот јазик во богослужбата и во писменоста не згаснале и биле продолжени од Кирилometодиевите ученици, од кои најистакнати биле св. Климент, св. Наум и Константин

¹ Ваквите засведочени историски факти не ги оправдуваат современите тврдења во палеобугаристиката дека св. Константин-Кирил и Методиј биле „бугарски просветители“, а старословенскиот богослужбен и книжевен јазик дека бил „старобугарски јазик“. Затоа и самата атрибуција „старо/бугарски“ треба да се толкува како импровизиран остаток на „романтичарско-патриотските тези“ од минатото, што неправедно се изделува и се истакнува надвор од глобалниот сесловенски цивилизациски супстрат.

Презвитер. Нивното напуштање на Моравија и одењето на Балканот означувало враќање на реализацијата на идејата за ширење на словенска цивилизациска свест, назад кон нејзините извори – Македонија.

Поддржувањето на словенскиот јазичен и културен идентитет од страна на Византија, а подоцна и од папата во Рим, се покажало како функционална политичка доктрина и за бугарските владетели Борис и Симеон – внатре во државата да го неутрализираат влијанието на прото-бугарската аристократија, а притоа и за надвор стратешки поуспешно да ги балансираат односите со Византија. Чинот на словенското просветителство во бугарската држава го поттикнал до завршна фаза владетелот Симеон на Преславски собор во 893 година, кога неговото кнежество станало царство. По неколку години, во почетокот на X век, византискиот клер бил принуден да ја напушти Бугарија при што и се неутрализирале богослужењето и писменоста на византискогрчки јазик. Впрочем преславските соборски одлуки го отвориле процесот за воспоставување на старословенскиот јазик во богослужбената и во книжевната практика на бугарската држава, во чијшто состав воено бил завладеан и поголемиот дел од Македонија. Сепак, од политички причини се направил компромис во однос на примената на словенското писмо, при што се заменила глаголицата со новоустроеното словенско писмо – кирилицата. Тоа се случило како последица на новото политичко актуелизирање на словенското азбучно прашање во бугарската држава на Симеон, кога пред донесувањето на преславските соборски одлуки имало и јавни дебати на кои Кирилometодиевите ученици св. Климент и Наум јавно се заложувале да се задржи изворното кирилometодиевско словенско писмо глаголицата. Дури на една од одржаните јавни дебати за примената на словенското писмо се читал полемичкиот трактат *За буквите* од Црноризец Храбар како апологија во одбрана на глаголицата, зад чијшто псевдоним би можел да се крие и самиот Кирилometодиев ученик св. Наум.

По Преславскиот собор во 893 година св. Климент и Наум не се помириле со отстапувањата од основните изворни идеи на кирилometодиевското словенско просветителство. Затоа целосно се изолирале во Македонија, т.е. во Климентовата епархија, формирајќи ја Охридската духовна и книжевна школа со примената на изворната кирилometодиевска мисионерска дејност: негувањето на македонска дијалектна основа во старословенскиот јазик и на глаголицата во писмената практика, но и задржувајќи ги изворните старословенски текстолошки редакции на сите библиски и богослужбени книжевни жанрови. Наскоро во Македонија им се придружил и Кирилometодиевиот ученик Константин Презвитер, кога станал брегалички епископ во обновената Светикли-

ментова дијецеза – а којшто по барање на св. Наум во 894 година го составил книжевно-компилаторското дело *Поучително евангелие*. Притоа, потемелните истражувања покажаа дека на просторот на Македонија, Константин Презвитер заедно со св. Климент го систематизирале целиот празничен химнографски циклус со пишување на оригинални словенски творби: циклусот од песнопеења за празниците *Раѓањето Христово* и *Богојавлението*, а се мисли дека од нивната заемна творечка соработка произлегле и циклусите со оригиналните словенски канони од составот на триодот и на минејот. Натаму овие процеси предизвикале Охридската духовна и книжевна школа во Македонија да стекне самостоен развоен статус на секој план, што и се издвоил со нагласени различни карактеристики во однос на новоформираниот Преславски книжевен центар во Бугарија. Оттогаш настапила јасната историска потврда за диференцијацијата меѓу средновековната духовна, книжевна и писмена традиција во Македонија – наспроти она што се одвивала во Бугарија.

3. За проникнувањето на македонската јазична редакција во старословенскиот, односно во црковнословенскиот богослужбен и книжевен јазик

Токму врз изворните словенски цивилизациски вредности што ги афирмирале св. Константин-Кирил и св. Методиј се надоградува континуитетот на македонскиот јазичен и писмен развој со зацврстувањето на словенскиот културноисториски идентитет, напојувани од делото на најистакнатите Кирилومتодиеви ученици и нивни следбеници св. Климент и Наум Охридски, како и од нив формираната Охридска духовна и книжевна школа. Натаму како што се афирмирала Охридската духовна и книжевна школа, така станувало сè посилно нејзиното влијание во развојот на богослужбената, јазичната, писмената и на книжевната традиција кај другите словенски средновековни средини, меѓу кои и во руската. Целосното потпирање врз изворните идеи на кирилومتодиевското сесловенско просветителство во Охридската духовна и книжевна школа, но и покренувањето на растежот на старословенскиот јазик од страна на Кирилومتодиевите ученици како веќе стандардизиран и вкоренет богослужбен, писмен и книжевен цивилизациски супстрат – заедно придонеле да се подреди статусот на Преславскиот книжевен центар во своевидна периферна позиција на влијание кај другите словенски средини. Кон ваквиот процес, поголема улога одиграле и неповолните воено-политички и црковни прилики, што перманентно го слабеее Првото бугарско царство и го довеле до вазалска завладеана позиција во однос на Византија.

Во наведените услови на перманентно воено и политичко слабеење на Првото бугарско царство, последователно дошло до негово згаснување, кога канонски следело и укинувањето на неговата помесна (титуларна) Преславска црковна диецеца. Затоа и по нецел век на траење, Преславскиот книжевен центар исчезнал од духовната и од културната сцена на Балканот. Престижниот статус на Охридската духовна и книжевна школа како извор станал уште поактуелен при идниот развој на старословенската богослужбена, јазична, писмена и книжевна традиција.

По изминатиот период од нецел еден век сè уште не избледнеле искуствата од дејноста на св. Климент, св. Наум и на епископ Константин во Македонија. Натаму врз континуитетот на старословенскиот јазичен и писмен развој почнале да влијаат процесите од заживувањето на богомилското движење и учење, создавањето на Самуиловото словенско владетелство на просторот на Македонија (976–1014/108) и формирањето на Охридската патријаршија како титуларна помесна црква на овој македонски владетел. Големото влијание на Охридската духовна и книжевна школа во Македонија сè повеќе го вкоренувала старословенскиот јазик во богослужбата, книжевноста и во писменоста.

Но веќе по враќањето на државниот и духовен протекторат на Византија во Македонија од 1018 година наваму, на развојот на словенските духовни и културни процеси таа гледала како на антивизантиски постапки - што го отежнувале дури и стекнувањето на лојалноста на македонското население како поданици, па дури и како христијанска паства. Затоа и првовремено Византија се обидела да ги потисне словенските воспоставени јазични и писмени традиции во Македонија преку наметнување доминација на византискиот црковен фактор во Охридската архиепископија (што сепак и во тие услови останала независна од јурисдикцијата на Вселенската патријаршија во Константинопол). Затоа почнала да се форсира примената на византискогрчката богослужба и масовно да се истиснуваат старословенските ракописни книги. Тогаш еден дел од македонските книжевници почнале да пишуваат на византискогрчки јазик, а веќе при нивелирањето на византиската антисловенската политика – истите творци засилено се оддале на книжевно преведување од византискогрчки на старословенски јазик. Како и да е, традицијата на Охридската духовна и книжевна школа веќе имала пуштено цврсти словенски корења, што не можеле да се искоренат. Во македонските книжевни и скрипторски центри се продолжило да се пишуваат книги на старословенски јазик, а друг дел од македонските книжевници учествувале во византиските творечки процеси, поддржувајќи ги актуелностите на доминантните идеологии на времето во кое живееле сите заедно.

Веќе воспоставената кирилометодиевска традиција пошироко во словенскиот духовен и културен свет од XI–XII век наваму со самостојните искуства од различните центри повеќе не можеле да го гарантираат опстанокот на изворната основа во старословенскиот богослужбен и книжевен јазик, стандардизиран уште од средината на IX век. Долгиот временски период на заемни јазични, писмени и книжевни врски меѓу средновековните јужнословенски средини и Русуја до некаде успеваа да го балансираат основниот слој на старословенскиот јазик, а во тоа Света Гора имала голема улога. Сепак различните политички и црковни влијанија во секоја од словенските средини наложиле да настапат извесни диференцијации во основата на старословенскиот јазик, при што во секоја од нив доаѓало до постепено проникнување на народните (дијалектни) говорни особености. Всушност, станува збор за заживување на *редакцискиот период* од историскиот развој на старословенскиот богослужбен и книжевен јазик и на писменоста воопшто, којшто во натамошниот развоен период во науката веќе почнува да се приопштува како *црковнословенски јазик*. Така, во ракописните споменици што се пишувале во македонските книжевни и скрипторски центри почнале да се диференцираат препознатливи македонски дијалектни јазични црти, кои во палеославистиката се определени како *македонска јазична редакција* (рецензија или варијанта) во однос на бугарската, српската, зетската, хумската, хрватската или руската јазична редакција. Во новата интеркултурна констелација се случил дополнителен развоен поттик на кодифицираниот старословенски богослужбен и книжевен јазик, предизвикувајќи негово внатрешно структурно раслојувања при односот на предлошката и преписот од една во друга јазична редакција, при што текстовите се изложувале на своевиден „превод“. Процесот на препишувачката размена на македонските, српските, зетските или на бугарските ракописни текстови одразува помали јазични и правописни адаптации, за разлика на јужнословенските ракописни текстови во однос на руските – кои од XIV век натаму биле позначително одалечени од основата на порано кодифицираниот старословенски јазик.

Главните карактеристики што ја изделуваат македонската јазична редакција на старословенскиот (веќе црковнословенски) јазик во однос на другите, се претежно на фонетско и на морфолошко ниво, иако извесни примеси можат да се евидентираат и на лексичко ниво – во однос на задржувањето на архаични зборовни форми, кои постапно сепак биле дополнувани со калкирањето на нови сложенки – надградувани и со изворни народни зборови. Пред сè, станува збор за мешањето на новите кога се пишувале зад одделни консонанти, за вокализација на

двата ерови (темни вокали) во силна позиција – големиот Ъ во О и малиот Ь во Е, појавата на нова графема S, деназализацијата на носовките Ж и А според карактеристиките на македонските дијалектни говори, примесите на присуство на вокално Р и Л само во сочуваните ракописи со македонска провениенција и сл. Ваквите јазични карактеристики се регистрираат во сочуваните писмени споменици (ракописни книги) што биле пишувани во рамките на Охридската книжевна школа. Но, по извесно време, во североисточна Македонија се издиференцирала специфична јазично-правописна развојна насока во рамките на уште една средновековна македонска книжевна школа, позната како Кратовска (или Кратовско-лесновска). Особено доаѓаат до израз диференцијациите на ортографски план, при што меѓу сочуваното македонско ракописно наследство од XII век наваму се изделуваат тесните карактеристики на *охридскиот* и на *кратовскиот* правописен систем. Ако за ракописите од Охридската книжевна школа пишувани во редакцискиот период биле карактеристични конзервативноста и архаичноста на јазикот и на писмото, со двоеров правопис, честа вокализација на големиот ер Ъ во О и сл.; веќе во кратовскиот правописен систем се диференцирале нови развојни ортографски карактеристики: преовладување на малиот ер Ь, редуцирана појава на мешање на носовките Ж и А, отсутна или ретка појава на вокализација на големиот ер Ъ во О, замена на Ъ со А по графемите Ц и S, поослободен пристап на словенското писмено меѓувлијание со зетското и со српското скрипторско искуство во ракописните текстови пишувани во втората половина на XIII и првата половина на XIV век и сл.

Онаква каква што до скоро во палеославистиката беше претставувана типологизираната македонска јазична редакција, функционираше во средновековната книжевната традиција сè до крајот на XIII и во првата половина на XIV век. Впрочем, текстовите на сочуваните ракописи до XIII век ја одразуваат најпрецизната македонска јусова јазична редакција на старословенскиот/црковнословенски јазик. Во веќе обновената Втора Византија (од 1261 година), се наметнала потребата за нови реформски зафати што требало да ги прочистат пролатинските влијанија поради полувековното нејзино згаснување (од 1204 година). Пред сè, била важна литургиската реформа, кога Студискиот типик се променил со Ерусалимскиот. Тоа во македонската и во другите јужнословенски јазични и писмени средини подразбирало активирање на процесот „поправање на книгите“: нови преводи на книжевниот жанровски ансамбл од византискогрчки на црковнословенски јазик, негово текстолошко прередактирање, структурно доизградување, преантологизирање, идејно акомодирање, стилско доусовршување преку стилот „плетение словес“, а над сè

и реформирање на правописните системи за нивна попрецизна регламентација, итн. Високите критериуми на исихастичкиот принцип за точност и за пластичен стилски израз на словото, потсетиле за присутниот јазичен и смисловен хаос, што настанал како резултат на грешките и на несоодветностите во текстовите при нивното повеќевековно препишување. Се наметнал построг и прецизно нормативен принцип на преведувачка и на препишувачка постапка во македонските книжевни и скрипторски центри. Сеопфатните нови реформи не ја подместиле значајно основата на македонската јазична варијанта (редакција) од црковнословенскиот јазик, туку промените доминантно доаѓале до израз во правописните системи на македонското словенско ракописно наследство. Ортографската реформа за попрецизна регламентација на правописните системи како ново византиско искуство станала активна тенденција и во јужнословенските книжевни и скрипторски центри, меѓу кои и во македонските. Погolem дел од македонските книжевници вршеле директни промени на правописниот систем од предлошката, заменувајќи го јусовиот охридски или кратовски правописен систем со новите реформирани безјусови правописи - најпрво „рашкиот“, а подоцна и „ресавскиот“.

Новиот реформиран „рашки“ правописен систем на црковнословенскиот јазик бил нормиран во втората половина на XIII век и се адаптирал во текот на XIV век, а со цел генерално во сите јужнословенски писмени традиции да се реши новата состојба за обележување и за читање на палаталните гласови, отстранувајќи ги скоро деназализираните графеми Ж и А. Во прилог на реформираната ортографска систематизација полугласовите Ъ и Ь се свеле само на присуството на малиот ер Ъ, итн. Важно е да се нагласи дека реформираната ортографска појава во целост била подредена на новата фаза од развојот на кодифицираниот богослужбен и книжевен старословенски/црковнословенски јазик, главно во сите јужнословенски книжевни и скрипторски центри. До пред нешто повеќе од две децении во палеославистиката погрешно се третираше рашкиот правописен систем како апсолутна карактеристика на српската јазична редакција на црковнословенскиот јазик. Називот „рашки правопис“ не потекнува од периодот на неговата појава, зашто првично настанал во Светогорскиот реформаторски духовен и книжевен центар – како тенденција за попрецизна регламентација на правописните системи во јужнословенските јазични и писмени средини. Бидејќи во XIII век во скрипториумите на територијата на Рашка (Србија) црковнословенскиот богослужбен и книжевен јазик и словенската писменост биле во своевиден зародиш, затоа и таму најбргу почнал реформираниот правопис да се адаптира како функционален во писменоста. Додека во другите јуж-

нословенски средини: македонската, бугарската, црногорската, босанската или хрватско-далматинската, старословенската писменост имала веќе потврдено искуство на траење и традиција. Особено во Македонија скрипториумите истакнувале првичен поконзервативен однос кон прифаќањето на новите правописни реформи. Затоа во науката овој правописен систем условно се именувал како „рашки“, што не значи дека е исклучително српско ортографско искуство – туку претставува општа јужнословенска писмена традиција.

Уште во втората половина на XIV век, повторно на Света Гора, дошло до надградување на реформираниот „рашки“ правописен систем со нов нормиран словенски правопис - во науката познат како „ресавски“. Сè поинтензивните напливи на различните јазични редакциски адаптации во црковнословенскиот богослужбен и книжевен јазик нужно условиле во наредните периоди меѓу XV и XVII век ресавскиот правописен систем да претрпи извесни приспособени општојужнословенски модификации. Овојпат ортографската норматива била до повисок степен супспецијализирана на јазичните и на писмените развојни предизвици, што биле непосредно поврзани со состојбата од развојот на црковнословенскиот јазик. Во прилог на усовршувањето на новиот словенски правописен систем учествувале повеќе истакнати и опитни јужнословенски книжевници, како што бил Евтимииј Трновски – а особено била од важно значење граматичката теорија на Константин Костенечки, произнесена во неговиот трактат *Разјаснето излагање за буквите*. Костенечки клонел кон идејата обновувањето на веќе повеќеслојната комуникација на црковнословенскиот јазик да се засновува на графиското и на ортографското формално приближување на јужнословенските предредактирани текстови во однос на византискогрчкиот правописен образец и правописни идеи. Затоа и т.н. „ресавски“ правопис повеќе од „рашкиот“ требало да потсетува на кирилометодиевското старословенско писмо, особено со повторната примена на двата ера Ђ и Ѕ. Неговите главни карактеристики се идентификуваат преку: замената на големата носовка Ж со лигатуирната графема Оу (-у) и на малата носовка А со Е; попрецизно регулирање при пишувањето на еровите – големиот Ђ се пишувал на местата каде што темниот вокал се изговарал во функција на полуглас, а малиот Ѕ се бележал на крајот од зборовите без полугласовно изговарање; проширување на системот од надредни знаци по образецот на грчкиот правопис; се пристапило кон регулација на буквите што се пишувале со повеќе графема, како што бил примерот со обичното И и со десетеричното І (Ї или Ї), со омикрон О и со омега Ω (Ω), со диграмното У и со лигатурното Оу, и сл.

За жал, до пред две децении во палеославистиката обично промената на правописниот систем од XIV век наваму се сметаше и како промена на јазичната редакција. Следствено, ракописните текстови од македонските или од бугарските скрипториуми пишувани со реформиран безјусов рашки или ресавски правопис се сметаа дека имаат „српска јазична редакција“. Но во сите случаи, промената на стариот охридски или кратовски јусов правопис со реформираниот безјусов рашки или ресавски правописен систем за нивна попрецизна регламентација, не значело и промена на македонската јазична редакција со српска. Едноставно станува збор за ортографско прашање, а не и за отсуство на македонските јазични црти во текстовите на безјусовите правописно-реформирани ракописи. Во основата на овие сочувани безјусови текстови се идентификуваат македонски јазични црти, па дури се забележува и сè поголем наплив на веќе олицетворена македонска лексика. Затоа, при лингвистичките анализи на писмените споменици од XIV век наваму би можело да се оперира и со терминологијата македонска безјусова јазична редакција, којашто трпела измени во однос на македонската јусова јазична редакција само на определено фонетско ниво – во зависност од промените на карактеристичните графеми (букви), што ги наложувал за употреба реформираниот правописен систем. Впрочем, отсуството на назалите Ж и Љ и нивната деназализација во македонското ракописно наследство од XIV век наваму не било одраз само на нова писмена тенденција, туку овој лингвистички процес веќе постоел како порано започнат фонетски развој уште од XII–XIII век. Во првата и во втората половина на XIV век сè уште се идентификува присуството на стариот јусов правопис во сочуваното македонско ракописно наследство. Уште поинтересни се примерите во сочуваните македонски ракописи кои се пишувале со мешан јусов и безјусов правописен систем. Сето ова потврдува дека во книжевната практика реформираниот рашки правопис не се наметнувал со црковните декрети, туку тој се распространувал под влијанието на новите тенденции за попрецизна регламентација на ортографскиот систем – а тоа го барало новото време. Македонската старословенска/црковнословенска писмена традиција била поконзервативна во однос на другите јужнословенски средини, зашто уште од времето на св. Климент и на Охридската книжевна школа се негувале изворните форми на кирилometодиевските словенски јазични и писмени карактеристики. Затоа и новоформираниите словенски безјусови правописни системи „рашкиот“ и „ресавскиот“ некако подоцна успеваа да се приспособат и да се прифатат во македонската словенска писмена практика.

4. Заклучок: За последователните проникнувања на македонските народни говори во црковнословенскиот јазик од дамаскинарскиот (просветителски) период

Од втората половина на XVI до крајот на XVIII век во Македонија настапиле забрзани јазични развојни процеси со кои се истакнале пројавите на новите просветителски идеи, како предвесници на преродбенскиот XIX век. Веќе цело столетие бледнеел духот на искуствата од византиската културна и писмена традиција. Но затоа, пак, во преведувачкиот и во препишувачкиот ангажман на македонските книжевни дејјци почнало да се наметнува презентирањето на тогашните современи грчки автори и на нивните дела кои веќе се пишувале на новогрчки (народен) јазик. Света Гора повторно се нашла во улога на афирмативен центар, каде што почнале да се активираат размените на новите просветителски идеи. Посредно и градот Солун продолжил да е значаен центар за воспоставување врски на поголемите развојни иницијативи и идејни тенденции. Всушност, во XVII век Македонија продолжила да служи како интегрален простор на идејно-развојната духовна и културна интроспекција меѓу народите на Балканот. Своевидно духовно и културно значење сè уште имала и автокефалната улога на Охридската архиепископија, која ја сочувала самостојноста и влијанието сè до XVIII век (до нејзиното неканонско укинување во 1767 година).

Во пишуваните текстови се поддржувала идејата дека проповедните и книжевни текстови треба да се создаваат на „прост“ – едноставен народен јазик, за да ја разберат обичните луѓе. Ваквата просветителска пројава се зародила кај солунскиот книжевник од XVI век Дамаскин Студит, кој се залагал да се пишува на народен новогрчки јазик, зашто традиционалниот (византискогрчки) богослужбен и книжевен јазик веќе тешко бил разбирлив за народот. Одрзот на неговите просветителски идеи веднаш заживеал пошироко во Македонија, каде што меѓу 1560 и 1580 година се извршил и првиот словенски превод на Дамаскиновиот зборник *Сокровиште* од страна на епископот пелагониски и прилепски Григориј. Под влијание на првиот македонски превод настанале и другите преводи на народните јазични изразувања во Бугарија, Србија, Црна Гора, Русија и Романија. Преведениот зборник почнал да го губи насловот *Сокровиште*, па како гест на просветителската идејна репродукција на авторот, во Македонија и во другите книжевни средини се преименувал како *Дамаскин*. Главно, во проповедно-поучните и во другите книжевни состави писменоста продолжила да се развива со народната основа на јазикот, а со тоа се афирмирала понагласената македонска национална

јазична диференцијација во однос на другите јужнословенски јазични средини: бугарската, српската, црногорската, босанската хрватската и словенечката. Исто така, за овој период е значаен и приливот на руските печатени богослужбени црквовни книги, преку кои во македонското богослужење и во писменоста се вршело специфично руско црковнословенско јазично и писмено влијание. Но над сè, укажуваме на приоритетната потреба јазично да се истражува токму македонското ракописно писмено наследство од периодот меѓу XVI и XVIII век, каде што лежи сврзувачката нишка за проследување на континуитетот на македонскиот историски јазичен развој до периодот на народното будење и на преродбенските национални идеи во текот на XIX век. Следствено, токму и во тие писмени споменици како извори лежи и концентрирањето на балканистичкиот јазичен слој во македонскиот словенски јазик, што го прави посебен во однос на другите јужнословенски јазици и исклучително податлив за истражувања од странаската компаративна лингвистика.

Во почетокот и во средината на XX век токму и кодификаторите на современиот македонски книжевен јазик Крсте Петков Мисирков и Блаже Конески кодифицираа функционална стандардизирана јазична норма, заснована врз нивното исклучително добро познавање и врз примената на искуствата на автентичните историскојазични состојби на Кирилотеодиевата и на Светиклиментовата јазична и писмена традиција во Македонија, како и врз македонската народна јазична основа.

Литература

- Балан, Ал. Т. (1920, 1934). *Кирил и Методиј*, св.1 и св.2: Софија.
- Бернштейн, Б.С. (1984). *Константин-Философ и Методиј*: Москва.
- Бильбасов, В.А. (1868-1871). *Кирилл и Мефодий*, I–II: Спб.
- Бицевска, К. (2001). *Правописни и фонетски особености во ракописите од северна Македонија од XIII и XIV век*: Скопје.
- Велев, И. (2005). *Византико-македонски книжевни врски*: Скопје.
- Велев, И. (2009). *Исконі бѣ Слово. Во почетокот беше Словото*: Скопје.
- Велев, И. 2014. *Историја на македонската книжевност*. Том 1. *Средновековна книжевност (IX–XIV век)*: Скопје.
- Велев, И. (2016). *Свети Кирил и Методиј – рамноапостоли и селовенски просветители*: Скопје.
- Георгиевски, М. (1979). *Македонското книжевно наследство од XI до XVIII век*: Скопје.

- Георгиевски, М. (1988, 1993, 2000). *Словенски ракописи во Македонија*, кн. III–IV, кн. V–VI и кн. VII–VIII: Скопје.
- *Дамаскини. Македонски преводи од 16 до 19 век.* (1975). Предговор, избор, редакција и коментар Радмила Угринова-Скаловска: Скопје.
- Десподова, В. и Славева, Л. (1988). *Македонски средновековни ракописи*. Книга I: Прилеп.
- Десподова, В. (2003). *Македонски средновековни ракописи*. Книга II: Прилеп-Скопје.
- Добровский, И. (1825). *Кирилл и Мефодий, славянские первоучители*: Москва.
- Доровски, И. и Црвенковска, Е. 2008. *Лексикон на странски македонисти XX и XXI век*: Скопје.
- Ивановски, О. (1962). *Македонските Словени од VI до IX век*: Скопје.
- Илиевски, П. Хр. (1972). *Крнински дамаскин*: Скопје.
- Илиевски, П. Хр. (2001). *Појава и развој на писмото, со посебен осврт кон почетоците на словенската писменост*: Скопје.
- Илиевски, П. Хр. (1999). *Светила незаодни. Словенските првоучители и нивните ученици (Студии)*: Скопје.
- Илиевски, П. Хр. (2005). *Традиција и иновации во македонските црковнословенски книжевни споменици од турскиот период*: Скопје.
- Г. А. Ильинский, Г. А. (1931). Где, когда, кем и с какой целью глаголица была заменена „кириллицей“, *Byzantinoslavica*, III, 1, 79–88.
- Ильинский, Г. А. (1906). *Македонский листок. Отрывок неизвестного памятника кирилловской письменности XI–XII в.*: Санкт Петербургъ.
- Ильинский, Г. А. (1915). *Охридские глаголические листки. Отрывок древнецерковно-славянского евангелия XI в.*: Петроградъ.
- Ягич, В. (1886). *Вопрос о Кирилле и Мефодии в славянской филологии*: Санкт Петербургъ.
- Ягичъ, В.И. *Образцы языка церковнославянского по древнейшимъ памятникамъ глаголической и кирилловской письменности*: Санкт Петербургъ.
- Јакимовска-Тошиќ, М. (2001). *Македонската книжевност во XV век*: Скопје.
- *Кирилло-Мефодиевский сборник в памѣть о совершившемся тысячелетии славянской письменности и христианства в России.* (1865): Москва.
- *Кирил Солунски*, (1970). кн.1 и кн.2: Скопје.
- Конески Б. 1952, (1954). *Грамматика на македонскиот литературен јазик*: Скопје.

- Конески, Б. (1986). *Историја на македонскиот јазик*: Скопје.
- Конески, Б. (1975). *Од историјата на јазикот на словенската писменост во Македонија*: Скопје.
- Конески, Б. (1986). *Охридска книжевна школа*. -В: *Климент Охридски. Студии*: Скопје.
- Лавров, П. А. (1928). *Кирило та Методиј в древно-славянскому письменности*: Кијв.
- Лавров, П. (1930). *Материалы по истории возникновения древнейшей славянской письменности*: Ленинград.
- Макаријоска, Л. и Павлеска-Георгиевска, Б. 2013. *Македонската лексика низ вековите*: Скопје.
- Макаријоска, Л. (2019). *Црковнословенско-македонски речник*: Скопје.
- *Македонски споменици со глаголско и со кирилско писмо*. 2008. Составувачи И. Велев, Л. Макаријоска и Е. Црвенковска: Скопје.
- *Македонски текстови 10–20 век*. (1966). Составиле Б. Конески и О. Јашар-Настева: Скопје.
- *Македонскиот јазик во глобалниот свет*. 2008 Година на македонскиот јазик: Скопје.
- Мареш, Ф. В. (2008). *Компаративна фонологија и морфологија на македонскиот јазик. Синхронија и дијахронија*: Скопје.
- Марковиќ, М. (2007). *Ароманскиот и македонскиот говор од охридско-струшкиот регион во балкански контекст*: Скопје.
- Марковиќ, М. и Тополињска, З. (2019). *Македонски – полски. Семантичка деривација на одбрани прасловенски корени*: Скопје.
- Меншиков, А. И. (1885). *Материалы для истории письмен восточных, римских и славянских*, Москва 1885;
- Миловска, Д. (2004). *Стари книжевни текстови*: Скопје.
- Минова Ѓуркова, Л. (2006). *Грамматика на македонскиот стандарден јазик за странци*: Скопје.
- Мисирков, К. П. (1903). *За македонските работи*: Софија.
- Мисирков, К. П. (2005, 2007). *Собрани дела*. Книга I и II. Подготовка Б. Ристовски: Скопје.
- Мошин, Вл. *Словенска палеографија*: Скопје.
- Мошин, Вл. (1971). *Словенски ракописи во Македонија*. Книга I: Скопје.
- Острогорски, Г. (1970). *Византија и Словени*: Београд.
- Пандев, Д. и Стојчевска-Антиќ В. (2006). *Македонија лулка на словенската писменост*: Скопје.
- Пандев, Д. (2007). *Охридска читанка*: Охрид.
- Пандев, Д. (2011). *Македонска хрестоматија*: Скопје.

- *Панонски легенди*. (1970). Превод Радмила Угринова-Скаловска. Предговор Харалампие Поленаковиќ: Скопје.
- *Панонски легенди*. (2001). Превод Јован Таковски. Предговор Добрила Миловска: Скопје.
- Поленаковиќ, Х. (1973). *Во музрите на словенската писменост*: Скопје.
- Поп-Атанасов, Ѓ. (2015). *Македонската глаголица*: Скопје.
- Поп-Атанасов, Ѓ. (1989). *Речник на старата македонска литература*: Скопје.
- Поп-Атанасов, Ѓ. (2017). *Словенски ракописи од Македонија во странски ракописни збирки X-XIX век*. Книга прва, Археографски опис: Скопје.
- Рибарова, З. (2009). *Палеословенистички студии*: Скопје.
- Спасов, Љ. (2005–2006). *Избрани поглавја од историјата на македонскиот јазик. Бојата на јазикот*. Книга 1-2: Скопје.
- *Старословенски кирилометодиевски извори*. (2011). Вовед, редакција и коментари д-р Ѓорѓи Поп-Атанасов: Скопје.
- *Старословенско-македонски речник (со грчки паралели)*. (1999). Редактор Вангелија Десподова: Прилеп-Скопје.
- Стојчевска-Антиќ, В. (1997). *Македонската средновековна книжевност*: Скопје.
- Таковски, Ј. (2004). *Црковнословенска граматика со црковнословенско-македонски речник*: Скопје.
- Теофилакт Охридски, *Житие на Климент Охридски*. (1955). Превод, увод и бележки од Ал. Милев: София.
- Толстой, Н. И. (1954). *Македонский язык*. БСЭ, 25: Москва.
- Тополинска, З. (1996). *Студии од македонско-бугарската јазична конфронтација*: Скопје.
- Туницкиј, Н. (1913). *Свети Климент Епископ словенский. Его жизнь и просветительская деятельность*: Сергиевъ Посадъ.
- Угринова-Скаловска, Р. (1979). *Старословенски јазик*: Скопје.
- Усикова, Р.П. (1985, 2000). *Македонский язык. Грамматический очерк, тексты для чтения с комментариями и словарем*: Скопје.
- Усикова, Р. (2008). *Современный литературный македонский язык как предмет славяноведения и балканистики. Современиот литературен македонски јазик како предмет на славистиката и на балканистиката*: Скопје.
- Црвенковска, Е. (2015). *Старословенска читанка*: Скопје.

* * *

- Bagin, A. (1993). *Cyrlometodská tradícia u Slovákov*: Bratislava.
- Čirgič, A. (2011). *Crnogorski jezik u prošlosti i sadašnjosti*: Podgorica.
- Dvorník, F. (1970). *Byzantské misie u Slovanů*: Praha.
- Dvorník, F. (1933). *Les Legendes de Constantine et de Methode vues de Byzance*: Prague.
- Friedman, V.A. (2004). *Studies on Albanian and Other Balkan languages*: Dukagjini.
- Friedman, V.A. (1977). *The Grammatical of the Macedonian Indikative*: Columbus.
- Grivec, Fr. (1951). *Žitija Konstantina in Metodija*: Ljubljana.
- Lunt, H.G. (1952). *Grammar of the Macedonian language*: Скопје.
- Martine, A. (1987). *Indoevropski jezik I „Indoevropljani“*. Predod i predgovor Jasmine Grković: Novi Sad.
- Oblak, V. (1896). *Mazedonische Studien, Sitzungsberichte der Philosophisch-historischen Class der kaiserliche Akademie der Wissenschaften*: Wien.
- *The Konikovo Gospel. Кониовско евангелие*. 2008. Editors: Jouko Lindstedt, Ljudmil Spasov, Juhani Nuorluoto: Helsinki.
- Vaillant, A. (1950, 1958, 1966). *Grammaire compare des langues slaves*. 1–3: Paris.
- Vaillant, A. (1948). *Manuel du vieux Slave*: Paris.
- Vašica, J. (1966). *Literarni památky epochy velkomoravské 863–885*: Praha.
- Velev, I. (2020). Hrišćanstvo i crnogorski duhovni i kulturnoistorijski identitet. *Matica*, br. 81, Podgorica, str. 11–88.
- Šekularac, B. (2014). *Razvoj pismenosti u Crnoj Gori*: Cetinje.

Ilija VELEV

**CODIFICATION OF OLD SLAVONIC LITURGICAL AND
LITERARY LANGUAGE AND ITS REFLECTIONS ON
MACEDONIAN HISTORICAL-LINGUISTIC DEVELOPMENT**

In the historical context, the Macedonian Slavic language development is closely related to the codification of the Old Slavonic liturgical and literary language implemented by Cyril and Methodius, and at the same time to the structure of the Glagolitic alphabet. Thus, the original Slavonic civilisation values affirmed by S. Konstantin-Cyril and St. Methodius upgraded the continuity of Macedonian linguistic and literary development, extended by the work of the most prominent students of Cyril and Methodius and their followers – St. Clement and Naum of Ohrid, as well as by the Ohrid Spiritual and Literary School formed by them.

Key words: *codification, Old Slavonic language, Glagolitic alphabet, Cyrillic alphabet, Macedonian language recension, Macedonian vernacular*